

MAHMUD
MAHMUDOV

ƏDƏBİ REDAKTƏ:
NƏZƏRİYYƏ VƏ TƏCRÜBƏ

Dərs vəsaiti

BAKI – 2008

*Azərbaycanda ali jurnalistika
təhsilinin 80 illiyinə həsr olunur*

*Müəllifin həyatda ən müqəddəs arzularından
biri, bəlkə də birincisi, Azərbaycan dilinin
gözəllik və ifadə – imkan zənginliyinin bütün
dolğunluğu ilə üzə çıxarılmasıdır*

Redaktor: Aslan Aslanov
Azərbaycan Dövlət Teleqraf Agentliyinin
Baş direktoru

Rəyçilər: Nəsir Əhmədli
filologiya elmləri doktoru,
professor

Ayaz Musayev
BDU jurnalistikanın nəzəriyyəsi və
təcrübəsi kafedrasının müəllimi

4612
* M15

ISBN 978-9952-34-187-4

Ədəbi redaktə: nəzəriyyə və təcrübə
Bakı, "Şərq-Qərb", 2008, 480 səh.

Dərs vəsaitində ədəbi redaktənin metodikası, ona verilən başlıca tələblər müasir elmi-nəzəri fikrin işığında və əməli materiallarla bağlı şəkildə araşdırılıb. Kitab, ilk növbədə, jurnalist ixtisası üzrə kadr hazırlayan ali məktəblərin müəllim və tələbələri üçün nəzərdə tutulsa da, kütləvi informasiya vasitələri, nəşriyyat işçiləri, həmçinin səlis üslubda yazmağa, fikrini rəvan ifadə etməyə çalışan, dilimizin ifadə imkanlarının, gözəlliyinin təəssübünü çəkən oxucular üçün də maraqlıdır.

© Mahmud Mahmudov, 2008

REDAKTORDAN

/ Yaşadığımız dövrü informasiya əsri adlandırırlar. Belə bir bənzətmə əsla təsadüfi deyil. İndi hər bir ölkə vətəndaşı istər yerli miqyasda, istərsə dünyanın müxtəlif guşələrində – yaxın, uzaq məmləkətlərdə baş verən yeniliklərdən, ictimai-siyasi dəyərə malik hadisələrdən vaxtında, həm də çətinlik çəkmədən xəbər tutur. Həmin sahədə elektron informasiya vasitələrinin, mətbuatın rolu əvəzsizdir.†

Lakin xüsusilə müasir tamaşaçının, dinləyicinin, oxucunun zövqünün, marağının və tələbkarlığının artdığı, artmalı olduğu indiki şəraitdə bu, hələ işin bir tərəfidir. Mühüm məlumatları yerlərə, əyalətlərə çatdırmaq üçün həmin məkanlara çaparlar göndərildiyi vaxtdan bizi tarixin çox uzun bir dövrü – saysız-hesabsız qərinələr, əsrlər ayırır. Bu müddət ərzində elmin, texnikanın inkişafı ilə bərabər insanın özü də yetkinləşmiş, zövqü, dünyagörüşü zamana uyğun şəkildə formalaşmışdır.

Bir sıra digər ictimai-siyasi amillər kimi bu məsələlərin müsbət həllində də jurnalistikamız xeyli dərəcədə fəal rol oynayıb. Xüsusən son dövrlərdə onun tərəqqisində, yeni keyfiyyətlərlə zənginləşməsində ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin misilsiz xidmətləri hər kəsə yaxşı bəllidir. Jurnalistlərin özlərinin yaxın dostu adlandırdıqları Heydər Əliyev cənabları kütləvi informasiya vasitələrinin bütün sahələrinin cəmiyyətin, xalqın həyatında müsbət rol oynamasını həmişə yüksək qiymətləndirmiş, çətinlik və problemlərin araşdırılıb aradan qaldırılmasını daim diqqət mərkəzində saxlamışdır. Bunu elə onun gündəlik fəaliyyətindən, məruzə və çıxışlarından da aydın görmək olardı. O yazırdı ki, "Mətbuat, ya müstəqil mətbuat, yaxud da müxalifət mətbuatı, təbiidir ki, cəmiyyətdə olan çatışmazlıqları, nöqsanları, hakimiyyətin fəaliyyətində olan qüsurları tənqid etməklə həm iqtidara, həm də cəmiyyətin bu nöqsanlardan təmizlənməsinə kömək etməlidir" ("Azərbaycan" qəzeti, 21 yanvar 2001-ci il).

Nəzəri fikirdə və əməli fəaliyyətdə özünü doğruldan belə nəcib, xeyrixah əməllərin təsiri, onlara minnətdarlıq duyğusu ilə 2005-ci ildə yazdığım "Heydər Əliyev və AzərTAc" adlı kitabımda göstərmişəm ki, bu qurum özünün əsl inkişaf yoluna ulu öndərimizin ötən əsrdə respublikamıza rəhbərlik etdiyi 1970-1980-ci illərdən qədəm qoymuşdur. Həmin illərdə Azərbaycanda gedən genişmiqyaslı quruculuq işlərinin canlı şahidi olan bizim nəslin nümayəndələri yaxşı xatırlayırlar ki, "... mətbuatın...qaldırdığı hər hansı bir təşəbbüs Heydər Əliyevin diqqətindən kənar qalmırdı. Məhz o illərdə Azərbaycan mətbuatına milli ruh qayıtmış, milli ideologiyanın, azərbaycançılığın təbliği jurnalistlərin yaradıcılığında mühüm yer tutmuşdur" (5, s.1).

Həmçinin onu da qeyd etmişəm ki, "Azərbaycan Prezidenti Heydər Əliyevin müxtəlif mövzulara dair söylədiyi dərin məzmunlu, aydın məntiqli, əhatəli nitqləri, ən yüksək səviyyədə apardığı danışıqları siyasi publisistikanın son dərəcə gözəl, təkrarsız nümunələridir. Bütün bunlar dönə-dönə nəzərdən keçirilməli, diqqətlə öyrənilməlidir. İnamla demək olar ki, Heydər Əliyevin siyasi publisistikası bu gün də, 50, 100 il bundan sonra da Azərbaycan jurnalistikası üçün əvəzsiz xəzinədir" (5, s.113).

Onun çıxış və məruzələrini, qələm məhsullarını bu qədər cazibəli, təsirli edən həm mühakimələrinin dərinliyi, gətirdiyi dəlil və sübutların həyatiliyi və inandırıcılığı, həm də dilimizin imkanlarına hədsiz dərəcədə bələdliyi və bu imkanlardan son dərəcə səriştəli şəkildə, böyük ustalıqla, məharətlə istifadə etməsi idi. Ünummili lideri müxtəlif vaxtlarda yaxın və uzaq səfərlərdə müşayiət edənlər bunu daha yaxşı bilirlər. Bilirlər ki, məntiqi vurğusuna, intonasiyasına qədər düzgün seçilmiş söz, söz birləşmələri, cümlələr adamları nə dərəcədə heyran edir, qəlblərə necə hakim kəsilirdi...

Bütün bunlar öz gözəl sərəməsinə vermiş və yenə verməkdədir. Heydər Əliyev ideyalarını böyük sədaqət, inam və ehtiramla davam etdirən İlham Əliyev cənabları da cəmiyyətin həyatında jurnalistikanın rolunu yüksək qiymətləndirir, mətbuat və söz azadlığını, siyasi plüralizmi tərəqqiyə, inkişafa xidmət edən mühüm amillər kimi qiymətləndirir, Azərbaycanda, sözün əsl mənasında, müstəqil mətbuata böyük ehtiyac olduğunu göstərir, bu müstəqilliyi cəmiyyətin sifərişi kimi şərh edir.

Belə bir zamanda elə tarixi şəraitin özü söz yaradıcılığına daha böyük tələbkarlıq və həssaslıqla yanaşmağı, bu sahədə ciddi yaradıcı

lıq axtarışları aparmağı, ulularımızın bizə əmanət qoyub getdiyi mənavi sərvəti daha da kamilləşdirməyi, zənginləşdirməyi tələb edir. Unutmamalıyıq ki, aqillərin "Gözəllik ondur, doqquzu dondur" kəlamı da elə xalqımızın zövq incəliyinə, duyum zərifliyinə, kamilliyə meylinin, marağının artmasına dəlalət edir və bu tələblərə əməl olunmasını zaman-zaman bizə xatırladır.

"Göz gözəllik vurğunudur" deyib ulularımız. Ancaq təkcə gözümü? Yox, elə qulaq da məlumatın ona necə gəldi yox, incə, şux tərzdə çatdırılmasını "istəyir" və belə hallarda, yəqin ki, "sevinmiş olur". Bütün bunlar isə sayı gündən-günə artmaqda olan kütləvi informasiya vasitələrinin işçiləri – jurnalistlər, o cümlədən aparıcılar, şərhçilər və redaktorlar qarşısında mühüm tələblər irəli sürür. Odur ki, informasiyanın, həmçinin digər janrlardakı materialların yüksək səviyyədə hazırlanmasında, peşəkarlığın artırılmasında müxtəlif amillərlə yanaşı, elmi-nəzəri ədəbiyyatın da rolu böyükdür və qarşınızdakı kitab, ilk növbədə, bu cəhətdən – mövzunun aktuallığı və əhəmiyyəti baxımından maraq doğurur. Lakin mühüm mövzuya müraciət hələ məsələnin bir tərəfidir. Yaradıcılıq prosesində müvəffəqiyyəti təmin edən digər amil isə oxucuya, dinləyiciyə, tamaşaçıya ünvanlanan materialın kim tərəfindən, necə hazırlıqla, hansı məsuliyyət hissi ilə qələmə alınmasıdır.

Mahmud Mahmudov uzun illərdir ki, ali məktəb auditoriyalarında ədəbi redaktənin nəzəriyyəsi və təcrübəsi məsələlərindən mühazirələr oxuyur, seminarlar aparır, televiziya kanallarında çıxış edir, nəşriyyatlarda kitabları, mətbuat orqanlarında sanballı məqalələri dərc olunur. Eyni zamanda, bu işin əməli məsələləri ilə də ardıcıl şəkildə məşğul olur. Özünün dediyi kimi, ədəbi redaktə artıq onun "yaradıcılıq həyatına" çevrilib və əməyinin bəhrələri də göz önündədir. Tanınmış qələm sahibləri bəzi əsərlərinin ədəbi redaktəsini ancaq ona etibar edirlər.

Mövzuya dərinən bələdlilik bu kitabda məsələlərin qoyuluşunda da özünü göstərir. Müəllif həmin sahəyə dair bəzi müvafiq elmi-nəzəri ədəbiyyatı, metodik tövsiyələri xatırladır, ədəbi redaktənin qarşısına qoyulmuş məqsəd və vəzifələrdən, onun metodikasından, başlıca prinsiplərindən, ayrı-ayrı sahələr üzrə redaktənin özünəməxsus xüsusiyyətlərindən, uğur və qüsurlardan söhbət açır. Həqiqət olaraq göstərir ki, dilimizə, onun saflığının və gözəlliyinin qorunmasına dövlət qayğı-

sının get-gedə artdığı bir şəraitdə mətbuatda, kitablarda, ekran və efirdə Azərbaycan ədəbi dilinin normalarına məhəl qoyulmaması yol-verilməzdir və bunun qarşısı hökmən alınmalıdır. Necə, hansı yollarla? Dərs vəsaitində bu suallara da cavab tapmaq mümkündür.

Kitabda diqqətimi cəlb edən məsələlərdən biri də, əvvəldə xatırladığım kimi, nəzəri fikirlə əməli materialların sıx vəhdətidir. Müəllif konkret bölmələrə aid elmi fikrin işığında çoxlu nümunələr gətirir, təhlillər aparır, həmçinin özünü ayrı-ayrı əlyazmalarını necə redaktə etməsi də müvafiq materiallardan aydın görünür. Onu da hiss etdim ki, M. Mahmudov redaktə prosesində şifahi xalq yaradıcılığı nümunələri ilə daha çox maraqlanır, qiymətli mənəvi sərvətin kobudcasına təhrifinə bəzi münasibəti var və ciddi tənqidi mülahizələrini inandırıcı faktlarla sübuta yetirir.

Orası da maraqlıdır ki, müəllif dilimizin ifadə zənginliyinə aid qiymətli nümunələri bəzən heç də adi şəkildə xatırlatmaqla kifayətlənmir. Fikrinin daha təsirli, inandırıcı olması üçün münasib yollar arayıb-axtarır. Bu məqsədlə kiçik süjetlər qurur, səsləniş və yazılışca eyni, məna baxımından tamamilə zidd olan kəlmələri müəyyən hadisələr, əhvalatlarla oxucuya çatdırır. Nəticədə ibrətəməz müqayisələr şüurumuza daha möhkəm həkk olub hər birimizi mənəvi dəyərlərimizə etinasız yanaşmamağa, onu lazımınca qiymətləndirməyə səsləyir. Bir sıra ifadələrdə məcazi mənənin qabardılması, hər birinin müəyyən münasibətlər fonunda yazıya gətirilməsi və yenə də tutarlı müqayisələrlə bəzi xarici dillərdə bir neçə hərəkətin yalnız bir kəlmə ilə ifadə olunmasının xatırladılması bu qəbildəndir.

Belə bir əyanilik, inandırıcılıq ayrı-ayrı sahələrlə məhdudlaşmur, əslində elə hər yerdə bu əlamət duyulur. Məsələn, oçerkin, zarisovkanın, müsahibənin, yeri gəldikcə, redaktə naminə başlıca əlamətlərinə diqqət yetirilməsi, məzmun və formaya, məntiq və inandırıcılığa, xüsusən süjet və kompozisiyaya aid gətirilən nümunələr də həmin məqsədə xidmət edir.

Yaxşı ilə pisin, keyfiyyətlə keyfiyyətsizliyin əks qütbə dayanıb, böyük təzad təşkil etməsi hər kəsə bəllidir. Lakin belə bir məlum həqiqət, hər halda, qarşılaşdırma zamanı daha aydın görünür, müəllifin qayəsi, fikir və mülahizələri xeyli dərəcədə əyani, qüvvətli alınır.

Kitabda, nə yaxşı ki, bu vasitədən də yerli-yerində, bacarıqla istifadə olunub. Fikrimizi əsaslandırmaq üçün əhatəli şəkildə nümunə gə-

titirilmiş və geniş təhlilə cəlb olunmuş bir yazıya diqqət yetirək. Burada sözün urvatdan salınması, onun yüngül ehtirasların təsvirinə həsr olunması məsələsinə elə məqalə kimi kitab müəllifinin də münasibəti son dərəcə mənfə və bərişməzdir. Lakin o, görünür, həmin qüsur barəsindəki fikir və mülahizələrin bir qədər ümumi səslənib, lazımı şəkildə qüvvətli təsir bağışlaya bilməyəcəyi ehtimalını da hiss edib və belə məqamda həmin o qarşılaşdırma zərurəti – təzadlı tərəflərin qabardılması, müqəddəs idealın daim diqqət mərkəzində saxlanması vacibliyi də xatırlanıb.

M. Mahmudovun ədəbi cəhətdən üzərində işləyib qəzətdə çap etdirdiyi zarisovka həm müqəddəs idealına, həm də ali məramın gözəl dildə, parlaq üslubda qələmə alınmasına görə onsuz da müvəffəqiyyətliyətlidir. Ancaq işin bu tərəfi həmin o yüngül təbiətli adamların yazdığı və çapına üzdənirəq redaktorların "xeyir-dua" verdikləri səviyyəsiz, bəsit, şit, oxucunun zövqünü korlayan yazılarla müqayisədə uğur daha parlaq, çağırış ruhu, hiss-həyəcanı, harayı əsrarəngiz dərəcədə gözəl, əzəmətli səslənir.

Yaxud başqa bir məqama diqqət yetirək – qoyulan problemlərin özü kimi, kitabın ünvanlandığı oxucuların dairəsi də genişdir. Elə bunun özü də mövzunun təbiətindən, məzmun və mahiyyətindən, problemin çoxlarının maraq dairəsində olmasından irəli gəlir. Doğrudur, dərş vəsaiti, əsasən jurnalist ixtisası üzrə kadr hazırlayan ali məktəblərin müvafiq fakültə və şöbələrinin müəllim və tələbələri üçün nəzərdə tutulub. Lakin kütləvi informasiya vasitələrinin əməkdaşları, nəşriyyat işçiləri üçün də çox faydalıdır. Eyni zamanda, dilimizin saflığına, ifadə zənginliyinə maraq göstərən, fikirlərini səliss, oxunaqlı üslubda qələmə almaq istəyən hər kəs ondan bəhrələnmə bilər.

Məlumat üçün orasını da xatırladım ki, M. Mahmudovun "Respublikamızdakı televiziya kanallarının rəhbərlərinə, redaktor və aparıcılarına, müğənnilərə" "Söz sərvətimizi bayağılaşdırmayacaq!" rubrikası ilə "Kredo" qəzetində çap etdirdiyi açıq məktubu da eyni mənəvi tələb və ehtiyacdən yaranmışdır. Müəllif burada qarşısına iki məqsəd qoyub: aparıcıların və xüsusən müğənnilərin yol verdikləri qüsurları qabarıq şəkildə göstərmək; həmin nöqsanların aradan qaldırılması uğrunda mübarizəyə daha geniş auditoriyanı cəlb etmək.

Belə bir fəaliyyətin, xeyirxah, gözəl niyyətin timsalında biz vəziyyətin yaxşılığa doğru düzəlməsini, təbii ki, iddia edə bilmərik. Ancaq

çəkilən əməyin səmərə verəcəyinə əminik. Ona görə ki, müəyyən əlamətlər diqqəti cəlb edir. Əvvəla, müasir şəraitdə dilimizin saflığının qorunmasının, onun ifadə imkanlarından səmərəli istifadənin vəziyyəti (bu vəziyyət nə qədər xoşagəlməz olsa da) artıq göz qabağındadır. Belə bir mənzərənin konkret nümunələrlə təsviri əvvəl-axır bizi hərəkətə gəlməyə, səmərəli yollar axtarmağa, onu gündəlik əməli fəaliyyətimizlə bağlamağa vadar etməlidir.

Bəzi mütəxəssis-alimlərin, yazıçıların, müxtəlif peşə sahiblərinin müzakirədə fəal iştirakı da bu fikrin təsdiqi kimi görünə bilər.

Müəllifin konkret sahədəki təəssübkeşliyinə aid başqa nümunələr gətirmək olar. Məsələn, özünün dissertasiya işini əvvəlcə başqa dildə yazmaq istəyən və bu dilin guya bizimkindən daha geniş imkanlara malik olduğunu iddia edən həmkarının fikrini əsaslı dəlillərlə təkzib edir. Lakin belə düşüncələrin, az da olsa, hər halda, mövcudluğunu nəzərə alıb, məsələyə münasibətini, necə deyərlər, daha geniş müstəviyə keçirir. Yəni, əvvəlcə adi maraq üzündən apardığı axtarışları genişləndirərək müxtəlif tələbə auditoriyalarına gətirib çıxarır. Nəticə də sevincidir: konkret mətnə dilimizdəki bir kəlmənin səkkiz yüzdən artıq (!) əvəzedicisi toplanıb, kitaba daxil edilmişdir. Doğrudur, tapıntıların hamısı eyni dərəcədə müvəffəqiyyətli sayıla bilməz. Lakin məsələ heç də ayrı-ayrı sözlərdə yox, məqsəddə, məna və mahiyyətdədir. Yəni belə bir müqayisə genişliyi dilimizin son dərəcə rəngarəngliyinə, ifadə imkanlarının zənginliyinə dair ürəkaçan faktdır. Məsələnin digər tərəflərini də qeyd edək. Əvvəla, müəllif bu tapıntıları bütünlüklə öz adına çıxırmır. Əksinə, seminar məşğələlərində ona yaxından kömək göstərmiş tələbələrin əməyini də qədrşünaslıqla qeyd edir.

Mənə xoş gələn o biri cəhət axtarışların hələ bitmədiyinə dair qeydlərdir. Müəllif oxuculara müraciət edərək bu sahədə təzə, müvafiq-münasib kəlmələri ona ünvanlamağı xahiş edir, müvəffəqiyyətli olanların kitabın yeni nəşrində hökmən nəzərə alınacağını vəd edir və bu yolda zəhmət çəkəcək hər kəsə qabaqcadan təşəkkürünü bildirir.

Dilimizin ifadə imkanlarının hədsiz genişliyi, tədqiqatçının uğurlu və gərgin, səmərəli axtarışları əvəzedicilərin sayının minə çatacağı və bəlkə daha artıq olacağı güman və ehtimalını, arzusunu yaradır. Bunun isə əhəmiyyəti olduqca böyükdür. Çünki onların yaranması, formalaşması dövründən bizi on, yüz, min, bəlkə də milyon illər ayırır. Belə bir danılmaz fakt isə hər birimizin bu yerlərin heç də qə-

dim sakini olmayıb, Azərbaycan, İrəvan... torpaqlarında guya sonradan məskunlaşdığımızı iddia edən məkrli düşmənlərimizin başına endirilən yağlı qapaz təsiri bağışlayır, sifətinə vurulan (və haqlı olaraq vurulan!) sərt sillə kimi səslənir. B.Ş.

Ancaq yersiz cəhd, böhtan və iftira hədəddir və əvvəl-axır süquta, məhvə möhtacdır. Müdrik atalarımız naahaq yerə deməyiblər ki, "Yalan ayaq açar, yeriməz". Hələ bununla kifayətlənməyib – məlum həqiqətin digər variantlarını, ifadə formalarını da yaradıblar. Məsələn, "Quru palçıq divara yapışmaz", "Oğru elə bağirdi ki, doğrunun zəhri yarıldı", "Əkəndə yox, biçəndə yox, yeyəndə ortağ qardaş", "Özgə çörəyinə bel bağlayan gecə şamsız yatar", "Qonşunu iki inəkli istə ki, bəlkə özün bir inəkli olasan"...

Bəli, bütün bunların taleyin, daha doğrusu, imperiya siyasətinin biza qonşu etdiyi bədnamlara, qara qüvvələrə bu və ya digər dərəcədə, daha doğrusu, bütünlüklə aidiyyəti var. Xalqımızın böyüklüyü, əzəməti, mənəvi zənginliyi, qonşumuzun süfrəmizin artığı ilə dolanmağından aydın görünür.

Etiraf edirəm ki, əlyazmanı redaktə edərkən, ictimai qürur və mənafe naminə çəkilən ağır zəhmətə görə iftixar hissi yuxarıdakı səbəblər üzündən qəlbimdə yarandı, yaşandı və indi də yaşanmaqdadır...

Həm də təkcə mənimmi? Qəti qənaətim belədir ki, bu hiss və duyğular öz xalqını doğma övlad məhəbbəti ilə sevən, onun zəngin mənəvi sərvətlərindən olan əsrarəngiz, füsunkar, zamanın sərt sınaqlarından, sözün ən müsbət mənasında, heyratəmiz bir inadkarlıqla, üsyankarlıq ruhu ilə qalib çıxan dilinə sonsuz istəklə yanaşan hər kəsə sirayət edəcək. Belə düşünməyə çox səbəb var. Onlardan biri də müəllifin mövzuya böyük məhəbbətidir. Aqillərimizin "Sevməyəni sevirə bilməz" kəlamı da ümumi müvəffəqiyyətdə bu məsələnin heç də az rol oynamadığına dəlalət edir. Yəni, irəlidə xatırladığım kimi, mövzunun aktuallığı və əhəmiyyəti məsələnin yalnız bir tərəfidir. Digər amil isə alimin, qələm əhlinin... məsuliyyət və sevgisi, bu şahədəki gərgin və səmərəli əməyidir.

Məhz həmin səbəblər Mahmud Mahmudovu əlyazmasını döndənə "mürəkkəbdə çimizdirməyə", lazımı ixtisarlar aparmağa, əlavələr etməyə səsləyib və mən redaktor kimi bu işin çox şahidi olmuşam. Yaxud, hələ işıq üzü görməmiş vaxtlarda da gələcək kitabın nəşri barəsində (!) fikirləşməsi, bununla əlaqədar müvafiq planlaşdırma

aparması da yazdıqlarımın sübutu kimi qiymətləndirilə bilər. Bütün bunlar isə belə bir fikri inamla söyləməyə əsas verir ki, qələmə alınanlar dilmizə vurğunların sevgisini daha da artıracaq, məhrəm münasibəti, istəyi hələlik qəlbinin dərinliklərində mürgülü şəkildə yaşadanları silkələyib ayıldacaq, müqəddəs mehraba, möcüzəli əlamə, gözəlliklərlə dolu dünyaya biganə olanlara öz təsirini göstərəcəkdir. Bu, başqa cür ola bilməz və olmamalıdır da. Çünki təbiətimizdəki ayrı-ayrı qüsurlar, etinasızlıq, biganəlik halları, yadmeyillik əlaməti özü belə bizə ana südü kimi doğma olanları bizdən ayıra bilməz – onu müqəddəs zirvələrdən yerə endirməsi ağlasığmaz və yolverilməzdir...

Qeydlərini kağıza köçürərkən istər-istəməz bir məsələ barədə də fikirləşməli oldum. Düşündüm ki, deyəsən, axı, hiss etmədən özüm də müəllifin təsiri ilə istilah və ibarələrlə, bənzətmə və mübaliğələrlə "nəfəs alıb" fikrimi sıx-sıx müqayisə yolu ilə ifadə etməyə çalışmışam. Həm də belə bir halı özlüyümdə məqbul saydım: həqiqəti sadə sözlərlə də, mənasına, mahiyyətinə ziyan yetirmədən bir qədər "bəzək-düzəkli" şəkildə də bəyan etmək olar. Təki ortaya səmimiyyətdən, həqiqi qiymətdən kənar fikir, boğazdan yuxarı – təmənnalı söz gəlməsin.

Çoxumuza yaxşı bəlli olan – olacaq sadə həqiqətlərdən biri budur ki, bu kitabın redaktorunun özü kimi AzərTAc-ın bəzi işçiləri də, televiziya və radioda, müxtəlif mətbuat orqanlarında, nəşriyyatlarda çalışan xeyli əməkdaş da yazılanlara sabiq müəllimlərinin müxtəlif vaxtlarda auditoriyalarda oxuduğu mühazirələrin məntiqi, yeni fakt və hadisələr, mühakiməmələrlə zənginləşdirilmiş davanı kimi baxacaqlar. Deməli, illər arasında gözəgörünməz körpü salınacaq, ayrı-ayrı məqamlarla əlaqədar xatirələr yada düşəcək. Nəticədə müxtəlif dövrlər arasında uyğunluq və fərqlər axtarılarda gətirilən fakların bilavasitə özündən doğan təzadlı qənaətlər hasil olunacaq. Belə ki, tarixdə ikinci dəfə müstəqilliyimizi əldə etdikdən sonra... kütləvi informasiya vasitələrinin kəmiyyət göstəricisi mətbuat, söz azadlığı, siyasi plüralizm zəminində, təbii ki, çox yüksək qiymətləndiriləcək. Ancaq keyfiyyət, dəyər baxımından mülahizələr, yəqin ki, birmənalı olmayacaq, ciddi narazılıq, narahatçılıq doğuran əlamətlər də yada salınacaq.

Bunu da müəllifin xidməti kimi qiymətləndirmək mümkündür: nöqsanlar aşkar olunanda onun aradan qaldırılması, ləğvi barəsində düşünmək də lazım gəlir.

Bir sözlə, mütləq etməkdə olduğunuz əsərin yalnız əlaqədar sahə üzrə müəllim, konkret ixtisas bilicisi kimi yetişməkdə olan tələbələrin, hətta, bütünlüklə mütəxəssislərin deyil, hər bir oxucunun masasına kitabına çevrilməsini arzulayır və buna inanıram. Axı, əhəmiyyəti göz qabağında olan, faydası şübhə doğurmayan qələm məhsuluna kütləvi şəkildə maraq göstəriləcəyinə, onun lazımınca qiymətləndiriləcəyinə niyə də inanmayım?..

Aslan Aslanov

GİRİŞ

Baxdığımız tamaşanın, oxuduğumuz qəzet və jurnalların, mütaliə etdiyimiz kitabların uğur və ya qüsurunun, bir qayda olaraq, müəllifdə axtarıq. Əslində, bu, təbiidir. Lakin unutmaq olmaz ki, onların hasilə gəlməsində ayrı-ayrı şəxslərin də bu və ya digər formada əməyi vardır. Kütləvi informasiya vasitələrində, nəşriyyatlarda belələrindən biri də ədəbi işçilər – redaktorlardır. Həmin sahələri onlarsız təsəvvür etmək çətindir.

Redaktorluq, bir qədər sonra üzərində ətraflı dayanacağımız kimi, xüsusi qabiliyyət, istedad, peşəkarlıq tələb edən bir fəaliyyət növüdür. Bu sahəyə zəruri keyfiyyətlər isə insanda, təbii ki, birdən-birə yaranmır, zəngin müşahidə və mütaliə yolu ilə tədricən hasilə gəlir, get-gedə daha da cilalanıb kamilləşir. Odur ki, ən qabiliyyətli əməkdaşın belə yalnız vərdişlə öz işinin ustası, mahir bilicisi olacağına inanmaq çətindir. Bundan ötrü elmi-metodik ədəbiyyata dərindən bələdlik və müxtəlif sahələrə aid əlyazmalar üzərində işləyərkən onlardan səmərəli şəkildə istifadə, hər əlyazmanın özünəməxsusluğunun, spesifik xüsusiyyətlərinin nəzərə alınması tələb olunur. Bu mənada konkret sahəyə aid kəmiyyət və keyfiyyət baxımından yararlı kitablar çox vacibdir.

Ədəbi redaktəyə dair ayrı-ayrı dəyərli nümunələrə göz yummaq fikrində deyilik. Ancaq kütləvi informasiya vasitələrində, nəşriyyatların çap məhsullarında qüsurlu nümunələrin çoxluğu, onların aradan qaldırılması üçün dövlət miqyasında qayğı və tələbin artırılması mütəxəssislər qarşısında da mühüm vəzifələr qoyur. "Ədəbi redaktə: nəzəriyyə və təcrübə" məhz bu borcun müəllifin imkanları daxilində yerinə yetirilməsi arzusu ilə hazırlanmışdır. Burada redaktənin məqsəd və vəzifələrindən, başlıca prinsip-

lərindən bəhs olunur, metodik tövsiyələr yada salınır, konkret sahəyə aid müvəffəqiyyətli və qüsurlu cəhətlər araşdırılır.

Dərs vəsaiti yalnız jurnalist ixtisası üzrə kadr hazırlayan ali məktəblərin müəllim və tələbələrinə ünvanlanmayıb, həmçinin kütləvi informasiya vasitələri işçiləri, nəşriyyat əməkdaşları üçün də nəzərdə tutulmuşdur. Güman edirik ki, kitab geniş oxucu kütləsinə də müəyyən qədər faydalı ola bilər. Ancaq olacaqmı? Bunu gələcək göstərər.

Bir məsələni xatırlatmaq vacibdir ki, mövzunun dəyəri, müəllifin həmin sahə ilə sıx bağlılığı gələcəkdə kitab üzərində yenidən işləmək ehtimalını yaradır. Buna görə də sözləniləcək tənqidi qeydləri səmərəli sayırıq.

BİRİNCİ BÖLMƏ

Bakı Dövlət Universiteti
ELMİ KİTABXANA

ƏDƏBİ REDAKTƏNİN MƏQSƏD VƏ VƏZİFƏLƏRİNƏ, ƏSAS PRİNSİPLƏRİNƏ BİR NƏZƏR

Qabaqcadan – mövzunun şərhinin lap əvvəlindən xatırladaq ki, bəzən ayrı-ayrı hissələrdə konkret məsələ ilə əlaqədar müəyyən şərhə, izaha ehtiyac duyulur. Belə bir zərurət ilkin bölmədə də var. Söhbət 2006-cı ildə tanınmış nasir, "Təhsil" nəşriyyatının direktoru Bəhrüz Axundovla birlikdə nəşr etdirdiyimiz "Nəşriyyat işinin əsasları" adlı kitabın indiki mövzu ilə bağlılığından, müəyyən sahənin kim tərəfindən işlənilməsindən gedir.

Təqdim etdiyimiz kitab deyilməsi və yazılması təvazökarlıq baxımından bir qədər yaxşı görünməsə də, həqiqət nəminə söyləməliyə ki, maraqla qarşılanmış, haqqında müxtəlif mətbuat orqanlarında müsbət səciyyəli rəylər çap olunmuş, "Yeni yazarlar və sənətçilər qurumu"nun "Milli kulturoloji mükafat" diplomuna layiq görülmüşdür. Lakin məsələ heç də bunda deyil, diqqətsizlik üzündən yol verilmiş və bu sətirləri – "izahatı" yazmağa vadar edən səbəbdədir.

Səmimi şəkildə etiraf edirik ki, həmin kitabın hasilə gəlməsi və nəşrində Bəhrüz müəllimin əməyi çox olub və orada göstəriləyi kimi I, III bölmələr və "Nəticə", həmçinin II bölmənin müəyyən hissələri B. Axundova məxsusdur. Amma "Nəşriyyat-poliqrafiya prosesinin əsas mərhələləri" adlı V bölmə, bir daha təkrar edirik, diqqətsizlik üzündən bütünlüklə həmin müəllifə aid edilsə də, "Əlyazmaların redaktəsinə dair metodik tövsiyələr" adlı bölmə, o cümlədən həmin bölmədəki "Bir sözün əvəzediciləri" hissəsi bütünlüklə bu sətirlərin müəllifi tərəfindən, uzun illər boyu müxtəlif ali məktəblərdə oxuduğu mühazirələrin və apardığı seminar məşğələləri-

nin materialları əsasında hazırlanıb və tam yəqinlik hissi ilə deyirik ki, bunu Bəhrüz müəllim özü də bütün səmimiyyəti ilə istənilən vaxtda və hər yerdə təsdiq edə bilər. Yəni müəlliflər arasında heç bir sahədə mübahisəyə gətirib çıxara biləcək hər hansı əlamət haqqında təsəvvür belə yoxdur.

Konkret məsələ üzərində bir qədər ətraflı dayanmağın və bunu vacib hesab etməyin səbəbi sadədir: həmin bölmədəki materiallar daha da genişləndirilmiş, üzərində yenidən işlənilmiş – əhatəli şəkildə bu kitabda da istifadə olunub. Odur ki, biz hər iki kitabı mütləq edəcək hörmətli oxucununun istər-istəməz yanlış xəyala düşə biləcəyi ehtimalını nəzərə aldıq və almaya bilməzdik...

Dəfələrlə deyilmiş, tarixi təcrübədə doğruluğunu sübuta yetirmiş belə bir məlum həqiqət var: bir xalqı məhv etməyin ən təsirli yolu onun dilini əlindən almaqdır.

Həqiqətdən də dil xalqın, bir növ, mənəvi pasportu, dünya əhalisi arasında yaşamaq haqqı, mədəniyyətinin, mənəviyyatının aynasıdır. Elə buna görə də dövlətimiz çox zəngin tarixə, qədim ənənələrə malik olan dilimizin qorunub saxlanılmasına, onun daha da inkişaf etdirilməsinə daim qayğı ilə yanaşır, həmin müqəddəs vəzifənin vacibliyini döən-döənə qeyd edir. Bu sahədə, eyni zamanda, mətbuatın da xidməti layiqincə qiymətləndirilmiş, yol verilmiş nöqsanlar da xatırlanmış, bunların aradan qaldırılması üçün təsirli tədbirlər görülməsi vacib şərt kimi irəli sürülmüşdür.

Həm də ümumi sözlərlə yox, təsirli vasitələr, yeri gəldikcə, dövlət başçısı səviyyəsində şəxsi nümunələr yolu ilə.

Həmin məsələ ilə əlaqədar yalnız səciyyəvi bir faktla da kifayətlənmək olar. Ümummillî lider Heydər Əliyev azərbaycanlı olması, çox zəngin ana dilini sevməsi, bu dildə danışması ilə fəxr etməsini dəfələrlə bəyan etmiş, öz doğma ana dilini quymətləndirməməyi xalq qarşısında böyük qəbahət saymış və belələrini şikəst adlandırmışdır.

Bu siyasət ardıcıl şəkildə həyata keçirildiyindən onun "Azərbaycan dili haqqındakı fikirlərini, mülahizə və qeydlərini... əməli fəaliyyətindən kənarında təcəvvür etmək mümkün deyil, böyük müfəkkir – dövlət xadimi Azərbaycan dilinin dövlət dili kimi möv-

qeyinin yüksəldilməsinə çalışmaqda yanaşı, həmin məsələnin həllinin elmi-nəzəri prinsipləri... barədə də düşünmüşdü" (13, s.9).

"Azərbaycan Respublikasında dövlət dili haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanununda bu məsələyə ciddi diqqət yetirilib. Həmçinin "Dövlət dilinin tətbiqi işinin təkmilləşdirilməsi haqqında" Fərmanda da mətbuatın tarixən ana dili, ədəbi dil uğrunda mübarizənin önündə getməsi, xalq dili xəzinəsi qapılarının "Molla Nəsrəddin" vasitəsilə ədəbi dilin üzünə açılması, Cəlil Məmmədquluzadə, Mirzə Ələkbər Sabir, Üzeyir Hacıbəyov, Ömər Faiq Nəmanzadə kimi görkəmli söz ustalarının bu sahədəki xidmətləri layiqincə qiymətləndirilmiş, "Əkinçi"dən başlayaraq yaranmış milli mətbuatın dilimizin inkişafında vacib rol oynadığı, həmin məsələnin bu gün də mühüm əhəmiyyət kəsb etdiyi göstərilmiş, ciddi qüsurlar da kəskin tənqid olunmuş, bir çox kütləvi informasiya vasitələrində, rəsmi yazışmalarda, kargüzarlıq və digər sahələrdə Azərbaycan ədəbi dilinin normalarına lazımcına əməl edilməməsi pislənmişdir.

Tamamilə haqlı iraddır. Lakin mətbuatın bu sahədəki fəaliyyətini birmənalı şəkildə qiymətləndirmək də düz olmazdı. Əvvəla ona görə ki, o, bu gün çoxşaxəli, müxtəlif istiqamətli, tipologiyasına görə xeyli dərəcədə rəngarəngdir. Digər tərəfdən, bəzən, hətta, eyni mətbuat orqanında həm dilimizin saflığı, mətbuat üslubunun gözlənilməsi uğrunda çağırış ruhlu materiallara, həm də konkret tələblərə qətiyyənlə cavab verməyən yazılara rast gəlmək mümkündür.

Həmin materiallar dil və üslub baxımından fərqləndiyi üçün bu məsələyə, yığcam şəkildə olsa da, diqqət yetirmək lazım gələcəkdir. Lakin əvvəlcə redaktənin məzmun və mahiyyətini, məqsəd və mənasını, "hüdudlarını" müəyyənləşdirmək tələb olunur.

Hər sahədə, məlum məsələdir ki, adla işin, fəaliyyət sahəsinin mahiyyəti arasında oxşarlıq halları mövcuddur və daxili əlaqə olur. Bu məsələ onun ruhunu, təbiətini daha yaxşı əks etdirdiyi təqdirdə, əsrlər boyunca əbədilik sabitləşir. Redaktə də belədir. O, latın sözüdür. Qaydaya salınmış, nizama salınmış mənasında işlənilib və bu gün də işlənəkdədir.

Redaktəni şərti olaraq iki yerə bölmək olar.

Birincisi. Siyasi və ya elmi redaktə.

İkincisi. Ədəbi redaktə.

Əvvəlinci əlyazmanın məzmunu ilə bağlıdır. Bu zaman düzəlişlər, əlavə və ixtisarlar müəllif qayəsini bir az da qabartmaq, fikirləri daha parlaq, tərbiyəvi və təsirli şəkildə əks etdirməkdən ibarətdir. Ədəbi redaktə isə əlyazmanın forma və quruluşunu əhatə edən bütün komponentlərə aiddir və bu barədə növbəti bölmələrdə də, xatırladığımız kimi, müasir elmi-nəzəri fikrin işığında, həm də əməli materiallar əsasında geniş söhbət açılır. Yeri gəlmişkən qeyd etmək ki, sərlövhədəki "nəzər" ifadəsi məhz bu mənada bizə görəkli olub. Həm də bir çox məsələlər kimi elə yuxarıdakı bölgü də şərtidir. Çünki yüksək peşəkarlıqla çapa, nəşrə, ekrana, efirə hazırlanmış materiallarda onlar vəhdət halında təzahür edir. Birinin üzərində əməliyyatın zəif aparılması digərinin müvəffəqiyyətini də gözdən salmış olur.

Ədəbi redaktənin qarşısına qoyulmuş məqsədlərdən, onun başlıca prinsiplərindən biri elə budur. Digərləri üzərində dayanmazdan əvvəl bəzi cəhətlərə diqqət yetirməliyik.

Əslində, bütün sahələrdə redaktənin məqsədi ümumidir: qarşıya qoyulan başlıca tələb müxtəlif vasitələrlə fikri, ideya-məzmunu gücləndirmək, qayənin daha da qüvvətləndirilməsinə, formanın cəlbediciliyinə diqqət yetirmək, dil və üslubu cilalamaq, fikrin yığcamlığına nail olmaq, mühakimədəki uyğunsuzluğu, bütün sahələrə aid təhrifləri aradan qaldırmaq və s. vasitələrlə əlyazmanı mövcud variantdan daha kamil şəkə salmaq. Lakin bu vəzifələr, hətta, kütləvi informasiya vasitələrinin özündə belə fərqli, spesifik şəkildə həyata keçirilir. Operativlik onların hamısına xas olsa da, elektron informasiya vasitələri bu baxımdan xüsusilə seçilir. Həmçinin təzə texnika və texnologiyaların tətbiqi işin yeni keyfiyyətlər kəsb etməsinə imkan verir.

Fikrimizi aydınlaşdırmaq üçün bir faktı yada səlaq. 2001-ci il sentyabr ayının 11-də Amerika Birləşmiş Ştatlarındakı qeyri-adi terror – partlayış hadisəsindən hamı əlüstü xəbər tutdu. Dünyanın qabaqcıl televiziya kanalları verilişlərini dərhal dayandırıb,